

Hry ve středověku

K poznání her ve středověku neslouží jen archeologie, ale i písemné a ikonografické prameny. Vzhledem k materiálu, kterým je nejčastěji dřevo se tak často nedochovávají. Proto ukazatelem přítomnosti hry, mohou být figurky, nebo hrací kameny. Samozřejmě existuje velké množství her, ke kterým není zapotřebí žádných speciálních předmětů, ty jsou pro nás archeologicky nezachytitelné. Hry a volnočasové aktivity byly pro tehdejší lidi obdobně důležité jako pro nás dnes. Za zmínku rozhodně stojí, že v roce 1283 král Kastilie (Španělsko) Alfons X. nechal sepsat iluminovaný rukopis o hrách. Obsahoval pravidla, iluminace a postup výroby jednotlivých komponent hry. Byly zde zmíněny hry jako mlýn, ovčinec, šachy, dáma, vrhcáby, nebo kostky.

Zvýrazněnými hrami se budu zabývat podrobněji. Kostečných her bylo vícero, ale já se zde budu zabývat jen hrou v kostky. Co se týče hry dáma, tak ta se od středověku nezměnila. Dále je tu hra mlýn, jejíž herní plán je i vyobrazen na tomto reliéfním kachli. K ovčinci se dále používalo 16 hracích kamenů znázorňující ovce a 2 představující vlky. Co se karet týče, tak ty se vzhledem k materiálu nedochovávají. Ve středověku navíc byly do Čech dováženy z Německa. V Praze je přítomnost výrobce karet doložena až k roku 1525. Z venkovních her, ze kterých se nám dochovají nějaké nálezy, jsou kuličky, jejichž pravidla se za ta staletí nezměnila. Pak tu je hra v touše, jejíž náplní bylo házení na cíl kamenných nebo kovových kotoučů.

Hra v koule se nejvíce podobala dnešnímu petasu. U hry kuželky mohl tvar kuželek být kuželovitý, nebo válcovitý. A mohly se proti nim vrhat dřevěné koule, nebo dřevěné hole. Jinak karty, v koule a kuželky se hrály i hazardně, a tedy byly odsuzovány církví. Nakonec jsou tu míčové hry. Paume byl předchůdcem všech míčových her, ke kterým se používají pálky nebo rakety, jako například tenis. A hra soule byla něco jako drsnější kombinace fotbalu a ragby.

Mlýn

Jedná se o nejstarší doloženou deskovou hru vůbec. Nejstarší hrací desky pochází z doby bronzové. Hrací deska mohla být dřevěná, ale často se nachází, že hrací plán byl jednoduše vyryt do tvrdého podloží, třeba kamene. Pro svou jednoduchost a snadnou dostupnost si hra uchovala svojí oblíbenost až dodnes. Hrací plán má podobu 3 čtverců spojených 4 čarami. Ke hře se dále používaly 2 sady (každá jiné barvy) hracích kamenů po 9 kusech. Existovala i dětská verze hry zvaná mlýnek, která se trochu podobala dnešním piškvorkám.

V Olomouci se našly hned 2 rytiny herního plánu mlýna a oba na kamenných parapetech. První v katedrální škole v Olomouci z 13. stol. A druhý na parapetu z Přemyslovského paláce z 1. pol 13. století. Další rytiny hracího plánu jsou vyryty v opuce na Staroměstském náměstí (15. st.) a v předhradí hradiště v Libici nad Doubravou.

Kostky

Kostky jsou nejčastějším archeologickým nálezem z kategorie her. Byly nejrozšířenější hrou své doby a byly populární hlavně v nižších vrstvách, kvůli svojí jednoduchosti. K nejrozšířenější hře „v kostky“ se používali kalíšky a kostky, jinak spadala do kategorie kostečných her. Nejstarší nálezy kostek jsou už z Mezopotámie 3. tis. př. n. l. Přítomnost kostek v antice krom jiného dokládá i citát „alea iacta est“. Na našem území prokazatelně až v 13. stol (nález už i z 12. stol.). Hra v kostky byla

hazardní, tedy církví odsuzovaná. Například Matyáš Korvín byl znám hraním v kostky (vyhrál nad šlechtici obnos, aby pokryl žold pro vojsko, Antonio Bonfini).

Avšak existovali i falešní hráči, kteří si kostky upravovali. Nejprimitivnější úprava byly kostky, které měli zdvojená čísla na protilehlých stranách. Dále se kostky provrtávaly, aby se mohlo změnit těžiště. Tam se pak do vyvrtané díry vylilo olovo nebo rtuť. Za takovou to falešnou hru mohl být trestem až utětí palce, což se nazývalo „palečkování“.

Výrobě kostek se věnovali specializovaní řemeslníci kostkáři nebo soustružníci. Dílny těchto řemeslníků na výrobu kostek byly skoro v každém větším městě. Kostky se nejčastěji vyráběly z dlouhých kostí (a to zejména ze zadních běhů telat, koz a ovcí) nebo parohu. Dále se kostky mohly vyrábět ze dřeva, keramiky či kovu. Běžný postup při výrobě kostěných kostek byl následující: Před výrobou se materiál změkčil tak, aby se zamezilo jeho nechtěnému štípání a praskání a usnadnilo se jeho opracování. Toho mohlo být dosaženo přes několikahodinové vaření ve vodě, louhu nebo různých rostlinných výtažcích. U dlouhé kosti nejprve došlo k odříznutí nebo odseknutí jejich proximálních i distálních kloubních zakončení a poté byly střední části těchto kostí (diafýzy) postupně podélně půleny a čtvrceny, tak aby byl připraven požadovaný polotovar. Surovina byla opracována do podoby dlouhých tyčinek o čtvercovém profilu, z nichž se řezaly kostky. Potom se vyhloubily nebo vyvrtaly do stěn kostky jednotlivá oka. Případně následovalo hlazení a leštění.

Kostky měly tvar pravoúhlý, nebo tzv. hvězdicovitý, což znamenalo, že její stěny byly konkávně prohnuté směrem k jejímu středu. Nakonec tu byly tzv. „zmetky“, tedy nepovedené tvary, které mohly být i podomácku vyrobené. Oka na kostce byly nejčastěji v systému 7-7-7. Tedy, že součet protilehlých stran dával součet 7 (1+6, 2+5, 3+4).

Bylo nalezeno 23 kostek na Náměstí republiky většina se systémem 7-7-7 a 1 se systémem 11 – 7 - 3 většina ze 13. st., ale i z 14. až 16. století. Dále 22 kostěných kostek z 15. st. bylo nalezeno na Staroměstském náměstí. Další 8 kostěných kostek bylo nalezeno na Hradištku u Davle z pol. 13. stol. Zajímavým nálezem je keramická kostka s nepravidelným umístěním ok, nalezená v zásepu příkopu městské hradby v Plzni. Další je dřevěná kostka z Tachova (15. stol.) což je vzácné vzhledem k tomu že dřevo se uchovává jen v určitých podmínkách. A ze šlechtického prostředí tu máme třeba sadu 32 kostek nalezených na hradu Rokštejn, což je největší dosud známý soubor.

Vrhcáby

Hra vrhcáby bývá (a hlavně dříve) zaměřována se hrou „V kostky“, neboť obě jsou to kostěné hry, jenže na rozdíl od této hry jsou vrhcáby hrou deskovou. Hrací deska se nazývá vrhcábnice a má obdélníkový tvar. Je na ní po obou delších stranách dvanáct herních polí trojúhelníkové tvaru (6 na 1 straně a 6 na druhé). Původ jména Vrhcáby může spočívat v spojení německých slov „Wurf“ a „Zabel“ (z lat. „tabula“) nebo z českých slov „vrh“ a „cáb“, což je nádoba na vrhání kostek. V jiných jazycích se hra nazývá puff, lurč, tric-trac, tocadille, tables, tabla, narda. V některých se hra zachovala dodnes. Hra kromě vrhcábnice se ke hře využívaly 2 až 3 kostky a každý hráč měl 12 hracích kamenů.

Pravidla hry jsou následující: hráči házejí kostkou a podle čísla které hodí, posunují hrací kameny po trojúhelníkových polích a to ve směru proti sobě. Při tom je jejich snahou, dle pravidel, vyházet soupeřovy kameny. Ten, kdo přejde celou hrací desku se všemi kameny jako první, zvítězí.

Hra byla hazardní a velice populární. Na rozdíl od hry v kostky, kde vítězství záleží pouze na štěstí, zde šlo spoléhat kromě štěstí i na strategii, proto si hru oblíbily i vyšší stavy. Hráči u vrhcábů strávili mnoho času, někdy i několik dní. Díky tomu mohli začít zanedbávat své povinnosti. Mimo to někteří hráli o svůj majetek, koně nebo vozy. To vedlo k církevním i světským zákazům a restrikcím. Například františkánské akce proti hazardním hrám v r. 1452 sesbírali na 40 000 hracích desek a kostek. Dále tu byla kázání proti vrhcábům Waldhauserem a Milíčem z Kroměříže přes Tomáše ze Štítného, Jana Husa a Petra Chelčického až po kazatele Jednoty českobratrské. Vrhcáby se snažil omezit nařízeními i Karel IV. a později i jeho syn Zikmund. Proti hazardním hrám celkově pak brojil arcibiskup Arnošt z Pardubic.

Vrhcábnice byly nejčastěji dřevěné, ale i kamenné, slonovinové, nebo keramické (viz nález z Javorníku). Dřevěné mohly být i prokládané kostěnými částmi (kombinování materiálu). Hrací kameny byly nejčastěji dřevěné, nebo keramické. Za zmínku rozhodně stojí vyobrazení vrhcábů na malované sklenici českého původu z r. 1596. Mnoho vrhcábnic se vzhledem ke dřevěnému materiálu nedochovalo. Dochovala se například tato vrhcábnice i s hracími kameny z Freiburgu, nalezená v odpadní jímce kláštera, která pochází z konce 13. až začátku 14. století. Avšak nejčastěji se setkáváme s ikonografií vrhcábů z reliéfních kamnových kachlů. V 15. století to byl jeden z nejčastějších kachlových motivů. Nalezlo se jich přes 120 kusů z více než 30 lokalit. Většinou je vyobrazen souboj 2 mužů s kordy nad stolem s vrhcábnicí a převráceným korbelem. Tento motiv měl sloužit jako takové memento, že hříchy jako hazardní hry, opilství a násilnictví jsou spjaté. Je teorie, že by se mohlo jednat o výtvarné vyjádření jednoho z biblických přikázání „Nezabiješ!“.

Šachy

Je známo, že šachy mají svůj původ v Indii. Do Evropy pak byly přivezeny okolo roku 1000. Hra byla hlavně oblíbená u šlechty a byla považována za 1 z rytířských ctností, neboť rozvíjela taktické myšlení. Na rozdíl od jiných her byly šachy tolerovány církví a mravokárci, avšak později, opět díky hazardnímu hraní této hry, vzbudily i šachy nelibost církve, což vyústilo v zákazy a restrikce. Jinak ve 14. stol. Tomáš Štítný ze Štítného sepsal Kniežky o šašiech, kde popisuje jejich pravidla. A v roce 1467 se odehrál 1. šachový turnaj vůbec, a to mezi Heidelbergem a Nördlingenem.

Z nálezů tu máme 2 kostěné šachové figurky z Rýmařova (král, dáma), dále v lokalitě Brno-Komárov byly v odpadní jímce Benediktýnského proboštství nalezeny dřevěné šachové figurky. Dalšími příklady by byly Pražský hrad, Týřov, Smilovo Hradisko, Helfenburk, nebo Prčice. V Kutné Hoře byla nalezena figurka ze stříbrného plechu představující rytíře na koni (13-14. stol.), ale je sporný, zda se opravdu jedná o šachovou figurku. Nakonec analogie ze Severských zemí: na ostrově Lewis (Skotsko) se našlo 88 figurek, ze 4 setů. Ale hlavně byly vyrobeny z mrožích kostí a klů. Z mrožího klu je i figurka koně ze Skåne (Švédsko).